

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA BOG'LANISHLI NUTQ VA UNI O'STIRISH
VAZIFALARI****Daminova Dilbar Melimurodovna**

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi.

Kalit so'zlar: nutq, idrok, ichki nutq, analiz, sintez, o'quvchi, o'qituvchi, rivojlanish, nutq turlari, nutqning mantiqiyligi, bog'lanishli nutq. **Bog'lanishli nutq nima?** Bog'lanishli nutq – bu fikrlarni mantiqiy izchilikda ifodalash, voqea-hodisalarni tartib bilan bayon qilish, suhbatdosh bilan mazmunli va tushunarli muloqot qurish qobiliyatidir. U og'zaki yoki yozma shaklda bo'lishi mumkin. **Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bog'lanishli nutqni rivojlantirishning ahamiyati** shundaki boshlang'ich sinflar – bu bolalarda til, tafakkur, va kommunikativ ko'nikmalar shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Shu bois o'quvchining fikrni aniq ifodalash qobiliyati shakllanadi nutq orqali muloqotga kirishish va fikr almashish osonlashadi matn tuzish, hikoya qilish, savollarga javob berish, yozma ishlarni bajarish ko'nikmalari rivojlanadi, keyingi fanlarni o'zlashtirish uchun til bazasi yaratiladi.

Bog'lanishli nutqni o'stirish vazifalari bog'lanishli nutqni rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni bajarish lozim **til materiallari asosida ishlash** so'z boyligini oshirish, sinonim, antonim, ko'p ma'noli so'zlarni to'g'ri qo'llash, gap tuzish, to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirish. **nutq turlarini rivojlantirish hikoya qilish**, berilgan rasm, lavha, hayotiy voqea asosida mustaqil matn tuzish.

Tavsiflash hodisani tavsiflab berish bunda **baholash** o'z fikrini asoslab berish masalan, "Nega bu ko'rsatuv yaxshi?" yoki "Nima uchun bu ish to'g'ri emas?"

Tinglash va tushunish ko'nikmasini shakllantirish Matnni diqqat bilan tinglab, asosiy mazmunini aytib berish savollarga javob berish, matn yuzasidan fikr bildirish. **Yozma nutqni rivojlantirish** reja asosida matn yozish matnga sarlavha qo'yish, gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda yozish. **O'qituvchining roli** o'qituvchi quyidagilar orqali o'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantiradi mavzuga oid suhbatlar tashkil qilish, yozma va og'zaki topshiriqlar berish, rasm asosida hikoya tuzdirish, rol o'ynash va drammatizatsiya metodlaridan foydalanish, nutqiy muloqotga rag'batlantirish, ijtimoiy mavzularda fikr yuritishga undash. Bog'lanishli nutq – bu bola tafakkuri va muloqot madaniyatining ko'zguisidir. Uni shakllantirish boshlang'ich sinflardanoq tizimli, izchil va ijodiy yondashuvni talab etadi. Shuning uchun

bogʻlanishli nutqni rivojlantirish – nafaqat til darslarining, balki butun boshlangʻich taʼlim jarayonining asosiy vazifalaridan biridir.

Fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratilgan, tugallangan mavzuni ifodalaydigan, logik va grammatik qoidalar asosida tuzilgan, mustaqil, tugallangan va oʻzaro bogʻlangan maʼnoli qismlarga boʻlinadigan nutq bogʻlanishli nutq deyiladi. Bogʻlanishli nutq birligi sifatida hikoya, maqola, roman, monografiya, doklad, hisobot kabilarni, maktab sharoitida esa oʻqituvchi bergan savolga oʻquvchilarning keng, mukammal ogʻzaki javobini, yozma bayon va inshoni olish mumkin. Boshlangʻich sinflar metodikasida bogʻlanishli nutqqa oid mashq turlariga quyidagilarni kiritish mumkin.

- 1) berilgan savolga keng, mukammal javob;
- 2) oʻqilgan asarni tahlil qilish, grammatik materialni oʻrganish; oʻquvchilar lugʻatini faollashtirish bilan bogʻliq holda har xil matnli mashqlar;
- 3) muntazam oʻtkazilgan kuzatishlarni yozish, ob-havo kundaligini yuritish;
- 4) oʻqilgan matnni turli variantda ogʻzaki qayta hikoyalash;
- 5) berilgan mavzu, rasm, kuzatishga oid boshlab berilgan yoki oxiri berilgan hikoya, reja yoki syujet asosida oʻquvchilarning ogʻzaki hikoyasi.

Bu mashqlarning hammasi nazariyasiz, amaliy tarzda beriladi. Bunday mashqlarni takroriy ishlatmaslik yoki asosiylarini tushirib qoldirmaslik uchun nutqiy mashqlarning aniq rejasi tuzib olinadi. Bogʻlanishli nutqdan mashqlarning turli xil boʻlishida, avvalo, material manbaiga, tematikaga, shuningdek, janriga, til xususiyatiga, mashq turiga rioya qilinadi.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirish ularga aniq koʻnikmalarni singdirish demakdir. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari mustaqil mashq sifatida bogʻlanishli nutqni oʻstirishdan quyidagi koʻnikmalarni bilib oladilar:

1. Mavzuni tushunish, chegarasini aniqlash va uni nisbatan toʻliq yoritish koʻnikmasi. Masalan, «Biz uy ishlarida ota-onamizga qanday yordamlashamiz?» mavzusi berilsa, oʻquvchilar aniq bajargan ishlari haqida hikoya qiladilar. Ular mavzuni yaxshi tushunishlari uchun bayon matni qayta hikoya qildiriladi, inshoda esa berilgan mavzu yuzasidan mustaqil hikoyalash mashq qilinadi.

2. Inshoni asosiy fikrga boʻysundirish koʻnikmasi. Bolalar ishi maʼlum fikrni (tabiatning ajoyib tasvirini idrok etish, oʻzlarining baxtli hayotidan gʻururlanish, mehnatga va mehnatkash insonlarga muhabbatni) ifodalaydi.

3. Hikoya, insho uchun mavzuga taalluqli, uni yoritishga zarur boʻlgan materialni yigʻish. Bu bayonga ham taalluqli boʻlib, namunaviy matn tahlil qilinadi, mazmunini toʻgʻri tushunish ustida ishlanadi, asosiy mazmun ajratiladi. Oʻqituvchidan oʻquvchini navbatdagi inshoga tayyorlashda shu mashqning pedagogik maqsadini,

o'quvchilarni nimaga o'rgatishni, tafakkuri va nutqini qanday boyitishni, shuningdek, mashqlar izchilligida shu inshoning tutgan o'rnini aniq ko'z oldiga keltirish talab etiladi.

Shuning uchun o'quvchilarning bog'lanishli nutqini o'stirishga oid mashq turlarining bir yillik rejasini tuzib olish tavsiya etiladi. Rejada o'quvchilar yoshiga mos bayon va inshoning barcha turlari hisobga olinishi zarur. Metodik an'anaga ko'ra matnli mashqlar tasvirlash, hikoya qilish va muhokamaga bo'linadi. Boshlang'ich sinflarda bular, asosan, tasvir yoki muhokama elementlari bo'lgan hikoya tarzida uchraydi. Har uchala janr uchun foydalaniladigan material xarakterida ham, qurilishida ham, til vositalarini tanlashda ham o'z xususiyatlari mavjud. Insho yoki bayonga tayyorlanayotganda o'qituvchi (yoki o'quvchi) matnning janr xususiyatlarini hisobga oladi. Hikoya boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos janr hisoblanadi, chunki u jo'shqin, jonli, ta'sirchan bo'ladi. «O'qish kitobi»da bunday hikoyalar ko'plab berilgan. Tasvirda syujet, qatnashuvchi shaxslar bo'lmaydi; unda tabiat, ayrim predmet va hodisalar tasvirlanadi. O'quvchilar «O'qish kitobi»da berilgan ko'pgina tasviriy matnlarni o'qiydilar, ularni qayta hikoya qiladilar, bayon, ayrim narsa yoki hodisalarni tasvirlab insho ham yozadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shabbazova Dilfuza Ruziqulovna. ONA TILI O'QITISH METODIKASI. Toshkent "METHODIST NASHRIYOTI" 2023

2. E. Begmatov, M. Tursunqulov O'zbek nutqi madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi 2015

3. T. Almamatov, Q. M. Yadgarov, Sh. Almamatov., O'zbek tilini o'qitishda innovatsion, pedagogik texnologiyalardan foydalanish (Metodik qo'llanma). -2013.

4. Yusupova M. O'qish va yozuv darslari samaradorligin oshirish. -T.: O'qituvchi, 2008.-67 b

5. Roziqova O. va boshqalar. Ona tili didaktikasi. T.: Yangiasr avlodi, 2005.

6. PIRLS 2021 baholash asosi. Ina V.S. Mullis, Maykl O. Martin. Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA), TIMSS & PIRLS xalqaro tadqiqot markazi, Boston kolleji Lynch ta'lim maktabi. 2019.

7. Daminova Dilbar. JAHON FANIDA MATEMATIK SAAVODNI RIVOJLANTIRISH MASALLARI. GALAXY INTERNATIONAL INTERNATIONAL DISPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 jild. 11, 03-son, mart. (2023). 307-311 b

8. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna. (2023). BOSHLANGANCH 5 I SINF O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAAVOTLILIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI. Ochiq kirish ombori, 4(3), 971-976.

9. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna. (2023). JAHON FANIDA MATEMATIK SAAVODNI RIVOJLANTIRISH MASALLARI. Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali, 11 (3), 307-311.